

ОСОБЛИВОСТІ БАЧЕННЯ ПРОСТОРУ В МАЛІЙ ПРОЗІ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ ТА ІНГЕБОРГ БАХМАНН: ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

Висвітлено позицію щодо місця художнього простору в текстах малої прози Емми Андієвської та Інгеборг Бахманн крізь призму філософських і психологічних вимірів.

Ключові слова: мала проза, філософський вимір, психологічний вимір.

Zymomya I. The Specifics of Vision of Spaciousness in the Short Stories of Emma Andiyevska and Ingeborg Bachmann: the Philosophical and Psychological Dimensions. In the article the position as to the place of fiction spaciousness in the short stories of Emma Andiyevska and Ingeborg Bachmann through the prism of the philosophical and psychological dimensions is outlined.

Key words: short stories, philosophical dimensions, psychological dimensions.

Художній простір органічно пов'язаний з побудовою тексту. Це особливо примітно для малої прози, в якій міститься конденсований згусток реальних подій, з одного боку, та вигаданих, ірреальних візій – з іншого. Місце художнього простору може мати сталу величину, якщо йдеться про вияв традиційної конструкції як невід'ємного складника національної ідентичності, або ж змінюватися залежно від конкретики фіксації певного факту, осмисленого автором першотвору. Ілюстрацією такого зв'язку може послужити мала проза Емми Андієвської та Інгеборг Бахманн, яку варто розглядати крізь призму філософського та психологічного вимірів тексту.

В Україні творчість Емми Андієвської довгий час була цілком вилучена з національного художньо-культурного життя. Проте в 90-х рр. ХХ ст., коли відбувався складний процес оновлення українського літературознавства й з'явилися нові акценти в інтерпретації як літературно-історичних подій, так і літературних постатей, визнання до неї прийшло й на Батьківщині. В критичних розвідках її відносять до „найвидатніших представниць модерного дискурсу у літературі української діаспори” [3, 25] тощо. Дискурс про творчість української авторки зумовлений потребою багатопланового розуміння шкали цінностей, системне вивчення яких давно на часі. Йдеться передусім про теоретичне осмислення загального річища мистецьких і позакультурних впливів, що мали місце в історії розвитку української

духовності в умовах чужонаціонального середовища. У такому ключі в працях Т. Возняка, Т. Гундорової, А. Мойсієнка, С. Павличко розглядається стильова модель поетичного мислення Емми Андієвської, питомий ґрунт якої заснований на індивідуальних засадах. На думку Р. Мовчан, вони спираються на рівні світоглядних позицій на філософію екзистенціалізму, а естетичних – переважно на концепцію сюрреалізму. Водночас письменниця залишається вірною своєму світогляду – він наскрізь український, хоч і заснований не на національно-етнографічній тканині, а переважно – на загальнолюдському, синтезуючому тлі.

Емма Андієвська (1931), як і визначна австрійська письменниця Інгеборг Бахманн (1926–1973), – активні носії передусім експериментально-інтелектуальної художньої системи з її підвищеною увагою до внутрішньої сутності людини, коли в основу творення характерів обидві авторки кладуть певний код, що спричиняє своєрідний малюнок з їхньої творчої уяви. Цей код розгортається в заданому ритмі – то повільно, то ретроспективно прискорено, оскільки він пов'язаний з динамікою вкраплення в художню тканину „мотиву очікування” (К. Гайзер) [9]. Однак, як показує наш аналіз, повсюди наявна апеляція до подвійного адресування внутрішньому й зовнішньому світові людини. Останнє свідомо загострює тло проблеми психологізму й водночас дієво передає акцент руху від об'єктивного до суб'єктивного, а нерідко – від реального до уявного. У цьому зв'язку особливої уваги, на наше переконання, заслуговують ті аспекти поетики прози Емми Андієвської та Інгеборг Бахманн, які не знайшли належного висвітлення літературознавцями у зіставному типологічному ключі [11]. Йдеться про рамки розкриття внутрішнього світу змальованих особистостей та їхніх психічних станів у зіткненні із зовнішнім світом. Характер відтворення внутрішнього конфлікту, що вказує на часову напруженість, числову пропорцію та реальну подію, неважко віднайти на сторінках, наприклад, збірок новел „Подорожі” та „Тигри” Е. Андієвської, з одного боку, та в повісті „Три дороги до озера” зі збірки оповідань „Симультанка” І. Бахманн, а також її новелетки „Три листи до Феліціана” [6], написаної в епістолярному ключі, – з іншого. Зрозуміло, особливості бачення простору у зразках малої прози з-під пера української та австрійської письменниць щодо філософських та психологічних

вимірів далеко не рівнозначні, передусім у сполучі з розгортанням психологічного п і д т е к с т у та вибором цільової межової ситуації.

Докладний аналіз малої прози Емми Андієвської та Інгеборг Бахманн засвідчує: ці авторки чітко розрізняють як категоріальні, так і референтні ознаки кожного – відтвореного ними – явища. Це надзвичайно важливо для об'єктивного розуміння складних за поетикою творів.

Художній ефект ніби вирваний із творчої інтуїції, про роль якої у творчому процесі відомий французький філософ А. Бергсон (1859–1941) писав: „Щоб навчитися інтуїтивно мислити, треба вдатися до зусиль, які змінюють саму перспективу філософського усвідомлення реальності. Інтуїція спроможна вчинити абсолютний «переворот» у свідомості, позбавити людину від фальшивих звичок, установок і стереотипів, які сковують нашу свободу. Ми повинні лише зробити зусилля, щоб позбавитися пут повсякденного життя, і тоді речі постануть перед нами в новому світлі, ми зможемо доторкнутися до їх найглибшої сутності. Тому бути спроможним мислити інтуїтивно означає змінити сам спосіб життя, навчитися жити в триванні, побачити в оригіналі світ і самих себе...” [2, 151]. Ця думка дає змогу глибше зрозуміти творчий феномен Е. Андієвської та І. Бахманн. Їхня художня інтуїція з проекцією на активне світоспоглядання спричиняє на рівні естетичної, етичної та дидактичної функцій ефект конкретного співпереживання, сприйняття духу вічних, а не „мандрівних” істин.

Осмилення людського буття, теперішнього й майбутнього людини, її прагнень та плинність психології особистості – питання, що творять основу творчості Емми Андієвської. Водночас увагу письменниці привертає як вплив соціального середовища на формування особистості (приміром, збірка новел „Проблема голови”), так і окремішнє місце людини в суспільстві, коли в її внутрішньому світі співіснують емоціональна, вольова, раціональна та ірраціональна стихії. Авторка уникає конформістських підходів, усталених поглядів на пошуки й сприйняття істини, історичної події, індивідуальної оцінки. Емма Андієвська вибирає складний шлях не тільки в змістовому плані твору, а й у психологічній наповненості образу. Психологізм прози як стильова єдність, художня система засобів і прийомів спрямований на докладне розкриття духовного стану героя,

асоціативно-психологічне моделювання його внутрішнього світу. Але авторка свідомо дистанціюється від оцінок-коментарів, намагається залишити якомога більше простору для активної думки реципієнта. Її персонажі – це не тільки об'єкти авторського слова, а й суб'єкти на рівні „Я-особи”. Тому авторська позиція не акцентується, а здебільшого залишається в підтексті.

Конфлікти між дійсністю й мрією, взаємини персонажів й усвідомлення свого внутрішнього єства, а звідси – відповідне моделювання художньої реальності – передбачають розширення жанрових меж творів. Причому модифікація жанрів малої прози письменниці – це вираження індивідуального письма, що виливається в самотутнє явище, зумовлене різними напрямками течій, тенденціями літератури ХХ ст. Письменницю як творця книги „Подорож” [1] зближує з експресіонізмом увага не стільки до конкретно-історичної, скільки до філософсько-психологічної суті зображуваного. В основі її новел лежать роздуми про одвічну боротьбу добра й зла; біль за сучасну людину, її сповнену несподіваних подій долю; концентрація уваги на окремих рисах людського характеру, на проявах підсвідомого; химерне поєднання трагічного з героїчним, коли смерть постійно нагадує про своє існування. Експресивність оповіді, ефект загостреної емоційності сприйняття змальовуваного забезпечується широким використанням поетичних засобів художньої виразності – гіперболи, алегорії, гротеску, антитези, іронії тощо. Імпресіоністські хвилі огортають новели, підіймаючи на площину явного підсвідомі імпульси. Своєю чергою, підсвідомі імпульси акумулюються в образах, що займають ключову позицію в художньому світі письменниці. Це сприяє незвичній асоціативності творів. Ідеться про художню трансформацію Еммою Андієвською власних екзистенційних настроїв, вражень від фрагментів дійсності, komponування їх у складний стилістичний комплекс. Отже, з імпресіоністських рис, властивих її новелам, можна назвати: суб'єктивність зображення; ліризм оповіді; змалювання нервових, депресивних настроїв героя; використання символіки, фраз, які допомагають висвітлити плин вражень; переплетіння малого й великого. Проте авторське визначення творів як „сюрреалістичні новелетки” теж достатньо обґрунтоване. Зіткнення абсурдних думок і образів, що провокує перехід звичайної ситуації в межову; випадкові образи в контексті; химерний

розвиток думки; парадоксальність художньої форми – це сюрреалістичні риси малої прози Емми Андіївської. На переконання Ю. Шереха, „новелі Андіївської аж надто прозорі в своїй техніці сюрреалізації реальності... Якщо обминути другорядне, техніка письменниці складається з трьох засобів. Це реалізація гіперболи, реалізація метафори й зсув реалій” [5, 178].

Новели у збірці „Подорож” вражають реципієнта фантазмагоричністю, силою авторської фантазії, глибиною філософських узагальнень. Прорватися крізь видиму реальність до прихованих її глибин – ось завдання. Водночас виявлено тугу за духовною свободою людини. Мала проза Е. Андіївської, за слушним зауваженням П. Сороки, „міфологічна, абстрактна, розрахована на тих, хто вміє відчувати не лише зовнішню красу, а й внутрішній, прихований від звичного зору чар, вона овіяна магією таємничості, яка одночасно приваблює і насторожує” [4, 141]. Загалом її об’єднує тема відносності людських знань і вчинків. Поділяючи релятивістські погляди німецького філософа І. Канта (1724–1804), Е. Андіївська заперечує можливість об’єктивного пізнання світу. Вона переконана: розум людини не здатний нічого пізнати поза відчуттями. Тому знання про навколишній світ мають умовний характер. Унаслідок того, що психіка дійових осіб письменниці не в змозі впорядкувати світ, у них виникають гострі внутрішні суперечності. Персонажі намагаються владнати їх за допомогою вчинків, подекуди абсурдних. При цьому будь-який їхній вчинок чи навіть намір неодмінно проходить випробування антиноміями добра й зла.

Однак Емма Андіївська не ставить собі за мету пояснити довкілля. Засоби зображення підпорядковані конкретній меті, а саме: втілити за допомогою вимислу ідейно-естетичний задум так, аби він набув життєвої й художньої переконливості. При цьому в творах відсутні відкриті дидактичні акценти. Замість них – притчеподібні філософеми, сповнені екзистенційного сенсу. Авторка застерігає: без оновлення моральних цінностей суспільство приречене на знищення. Відповідно до запитів нового часу еволюціонує й тематика творів Емми Андіївської. Вони вбирають у себе широке коло явищ і реалій навколишньої дійсності. У цьому зв’язку ми поділяємо думку П. Сороки, який підкреслює: „Її (Емми Андіївської.– І. З.) неповторна індивідуальність в тому, що вона все сприймає по-своєму, все прагне

переломити крізь призму власного бачення: коли учуднено, коли гротескно, коли з чималою дозою сарказму, але завжди несподівано, незвично, небуденно” [4, 22].

Простеження жанрової еволюції в малій прозі Емми Андієвської засвідчує: зразки психологічної новели з внутрішнім монологом були предтечею її великих прозових полотен. Оповідання, новели, поезії в прозі, казки (збірки „Подорож”, „Тигри”, „Джалапіта”, „Проблема голови” та „Казки”) – невід’ємна оригінальна складова частина творчості письменниці зі своєрідною поетикою жанрового буття поетичної художньої ідеї. Пошуки нових сюжетно-композиційних форм концентруються навколо чинників поглибленого психологізму, естетичних ідеалів, удосконалення, урізноманітнення вимірів авторського бачення складних і суперечливих виявів людської природи з акцентом на болісних зламах її психіки. Наративні структури малої прози викристалізують тяжіння до відтворення теперішнього часу “новими очима” (Г. Гейне), виокремлення його значущості, що контрастує з великою прозою Е. Андієвської. Новелістичні структури малої форми слід розглядати крізь призму внутрішнього мовлення героїв, що характерне загалом для досвіду українських авторів ХХ ст. На противагу романам („Герострати”, „Роман про добру людину”, „Роман про людське призначення”), де відтворений внутрішній стан героя в екстремальних умовах, межових ситуаціях, у малій прозі наголос робиться на осмисленні факту, події, явища, а також настроїв персонажів, їхніх почуттів, вихоплених із підсвідомості в звичайних умовах. Е. Андієвська – один із самобутніх творців малої епічної форми в українському письменстві другої половини ХХ ст.

Натомість зразки австрійської малої прози – з огляду на типологічне зіставлення з українськими – містять своєрідне продовження інтелектуальної, філософсько-психологічної лінії, що була характерна для німецької літератури загалом, зокрема для творчості Т. Шторма, Т. Фонтане, Г. Гессе, Т. Манна, Г. Фаллади, В. Борхерта [7; 8; 11]. Вплив цієї мотивованої лінії – один з вагомих чинників, що спричинив дієвий діалог між літературами народів Східної, Центральної та Західної Європи за минулих епох і спричиняє дискурс їхньої взаємодії в ХХІ ст.

1. Андiєвська Е. Подорож: Новелi.– Мюнхен, 1955.– 100 с.
2. Бергсон А. Опыт о непосредственных данных сознания. Материя и память // Бергсон А. Собр. соч: В 4-х т.– М., 1992.– Т. 1.– 336 с.
3. Плерома 3'98: Мала Українська енциклопедiя актуальної лiтератури. Проект "Повернення демiургiв" / Уклад.: В. Єшкiлев, Ю. Андрухович.– Івано-Франкiвськ: 1998.– 288 с.
4. Сорока П. Емма Андiєвська. Лiтературний портрет.– Т., 1998.– 240 с.
5. Шерех Ю. Диптих про книжки з подвійним дном. Фрагмент // Кур'єр Кривбасу.– 2004.– № 171.– С. 177–182.
6. Bachmann I. Drei Briefe an Felician // Lust am Lesen / Hrsg. von T.Graf, U. Heldt.– München; Zürich: Piper, 1992.– S. 17–19.
7. Deutsche Literaturgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart / Hrsg. von W.Beutin u.a.– Stuttgart-Weimar: Metzler, 1994.– S. 553.
8. Doppler A. Geschichte im Spiegel der Literatur. Aufsätze zur österreichischen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts.– Innsbruck, 1990.– 256 s.
9. Heiser C. Das Motiv des Wartens bei Ingeborg Bachmann: eine Analyse des Prosawerks unter besonderer Berücksichtigung der Philosophie der Existenz.– Röhrig: St. Ingbert, 2007. – 363 s.
10. Ingeborg Bachmann: neue Bilder zu ihrer Figur; von Filmerinnen und einer Graphikerin, DichterInnen, einem Mediziner und fünf Literatur-ForscherInnen / Hrsg. von F.Aspetsberger.– Wien: Studien-Verl., 2007.– 208 s.
11. Österreichische Erzählungen des 20. Jahrhunderts / Hrsg. von A. Brandstetter.– Salzburg–Wien: Residenz Verlag, 1984.– 447 s.

УДК 82. 091

Тамiла Котовська

РАННЯ ПРОЗА В. ДРОЗДА І ДЖ. Д. СЕЛІНДЖЕРА: ПРОЕКЦІЇ ТРАНСФОРМОВАНИХ КОНЦЕПТІВ

Висвітлено гіпотезу про можливу співвіднесеність художніх світів американського та українського прозаїків середини ХХ століття – одного представника так званого „самотнього покоління” й одного із „шістдесятників” у контексті світової культури як континууму міжлітературної рецепції. У центрі статті – спроба аналізу повісті „Над прiрвою у житi” (український переклад) і роману „Катастрофа”, дотичних до них письменників, про яких триває полеміка літературознавців.

Ключові слова: міжкультурна взаємодія, ідентичність, контекстуальність, типологія, трансформація, парадигматика.